

УДК [94:070.48:314.151.5(560=512.19:477.75)]"198/200"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.03.714>

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ТУРЕЦЬКОЇ ДІАСПОРИ КИРИМЛИ НА ПРИКЛАДІ ПУБЛІКАЦІЙ ЖУРНАЛУ EMEI (кін. 1980-х — поч. 2000-х років)

Рустем АБЛЯТІФОВ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3368-7203>

магістр державного управління, аспірант,
Львівський національний університет ім. Івана Франка,
кафедра середніх віків та візантиністики,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,
e-mail: abu-bakr@ukr.net

Історія повернення раніше депортованого народу қиримли з місць колишнього заслання на історичну Батьківщину — Крим у кінці 1980-х — на початку 2000-х рр. (хронологічні межі дослідження) детально досліджувалося багатьма українськими та закордонними істориками та політологами. Проте питання внеску та впливу на процес репатріації қиримли, відродження їхньої культури, мови та національної освіти з боку сучасної кримської діаспори Туреччини поки залишається поза увагою дослідників. В цьому й полягає актуальність статті. Показати трансформацію суспільно-політичної думки серед діаспори қиримли Туреччини щодо підтримки прав і свобод цього народу у період його масової репатріації з місць колишнього заслання на історичну Батьківщину окресленого періоду на прикладі діаспорного історико-філософського журналу *Emel* та його вплив на зміну національної свідомості қиримли Туреччини є метою статті. Об'єкт дослідження — публікації журналу *Emel* протягом періоду, що досліджується. Це видання посідає особливе місце серед діаспорних друкованих ЗМІ та є своєрідним феноменом у Туреччині. Використовувалися також інтерв'ю діячів та активістів діаспори қиримли Туреччини — як тих, хто безпосередньо були задіяні у виданні журналу, так і представників кримських національно-культурних товариств Туреччини. Акцентується на впливі журналу на суспільну мобілізацію громад қиримли Туреччини та зміну культурної ідентичності серед кримської діаспори Туреччини окресленого періоду.

Ключові слова: қиримли, діаспора қиримли, *Emel*, суспільно-політична думка, Крим, Туреччина, репатріація.

Rustem ABLÂTIFOV

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3368-7203>

Master in Public Administration, PhD candidate,
Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Middle Ages and Byzantine Studies,
1, Universitetska Street, Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: abu-bakr@ukr.net

TRANSFORMATION OF THE SOCIO-POLITICAL OPINION OF THE QIRIMLI DIASPORA OF TURKEY ON THE EXAMPLE OF THE EMEI JOURNAL'S PUBLICATIONS (the end of the 80s — the beginning of the 2000s)

The history of the Qırımlı formerly deported nation's return from the former exile's places to their historical Motherland — Crimea in the late 80's — early 2000's had been surveyed by many Ukrainian and foreign historians and political scientists. However, the question of a contribution and influence of the modern Turkey's Crimean diaspora to the Qırımlı's repatriation process, the revival of their culture, language and national education is leaved still out of consideration by researchers. Therefore, this is *the topicality of this article*. To show the transformation of socio-political thought in the Turkey's Qırımlı diaspora to support the Qırımlı nation's rights and freedoms during the period of their mass repatriation from the former exile's places to their historical Motherland in the late 80's — early 2000's exemplified by the diasporic historical and philosophical journal *Emel* and its impact to change the national consciousness of the Turkish Qırımlı is *the aim of this article*.

The study subject is the *Emel* journal publications that had been published during the research period. This edition holds a specific place among the diaspora print media and it is a peculiar phenomenon in Turkey. In addition to the *method* of the content analysis of the journal's publications, interviews with Turkish Qırımlı diaspora's public figures and activists, both those directly involved in the journal's activity and representatives of the Crimean national and cultural associations in Turkey, were also used as sources for this study. An attention is also paid to the impact of the journal to the social mobilization of Qırımlı communities in Turkey and a change in the cultural self-identification among the Turkish Crimean diaspora from «Turks of the Crimean origin» to the conscious determination of themselves as the Qırımlı diaspora of Turkey during the period of the late 1980s to the early 2000s.

Conclusion. Based on the study of *Emel* publications, oral recollections of the known public figures and activists of the Qırımlı diaspora, academic papers of Turkish researchers, an analysis is made of how under the influence of several external and internal factors, of socio-political thought among the Qırımlı diaspora transformed, the cultural self-identification of the Turkish Qırımlı changed among the diaspora, how a modern organized Turkish diaspora of the Qırımlı appeared from scattered communities.

Keywords: Qırımlı, Qırımlı diaspora, *Emel* journal, socio-political opinion, Crimea, Turkey, repatriation.

«Народ у Криму та діаспора — це транснаціональна нація. Діаспора має право повернутися та право голосу щодо майбутнього власної Батьківщини»
Мустафа Джемілев

Вступ. Як відомо, народ *Qırımlı* (кримли або укр. — кримці, які також відомі за радянським етнонімом «кримські татари») у 1944 році у поза-судовому порядку був масово депортований комуністичним режимом Й. Сталіна до різних регіонів тодішнього СРСР, здебільшого до республік Центральної Азії. У процесі виконання цього злочинного акту, який був визнаний парламентами України, Латвії та Литви актом геноциду, під час самої *Sürgünlik* (депортації) від рабської праці, хвороб, голоду, репресій загинуло 46,2% кримців. Процес репатріації народу кримли фактично почався після проведення активістами національного руху кримли акцій протесту у Москві у 1987 р. [1, с. 75—109]. Суспільно-політичні процеси, що відбувалися під час повернення кримли на історичну Батьківщину, досліджувалися багатьма вітчизняними та закордонними вченими. Проте питання формування суспільно-політичної думки серед діаспори кримли Туреччини та її участі у національному русі кримли й досі залишаються предметом досліджень небагатьох вчених. Серед дослідників, які ґрунтовно досліджували цей аспект діяльності турецької діаспори кримли, можна виділити Ф.Т. Айдин, Е.М. Кангієву, А. Кахрамана, Х. Киримли, Ф. Топрак, Г.З. Юксель тощо.

Питання внеску та впливу на процес репатріації кримли, відродження їхньої культури, мови та національної освіти з боку сучасної кримської діаспори Туреччини поки залишається поза увагою дослідників. В цьому й полягає актуальність статті. Об'єкт дослідження — публікації журналу *Emel* протягом періоду, що досліджується.

Метою статті є дослідження розвитку суспільно-політичної думки серед кримської громади Туреччини на підтримку процесу репатріації народу кримли з місць колишнього заслання на території СРСР на історичну Батьківщину — Крим у період масового повернення кримців наприкінці 1980-х — на початку 2000-х рр. (хронологічні межі дослідження), відродження їхньої культури та мови, та роль

діаспорного історико-філософського журналу *Emel* в цьому процесові, вплив журналу на зміну національної свідомості кримли Туреччини.

Методами дослідження обрано принцип системності, метод історичної реконструкції та контекстуальний метод.

Основна частина. За визначенням американського фахівця В. Сафрана, діаспорі властиві наступні риси: «1) їхні предки залишили певний справжній «центр» до двох або більше «периферійних» чи іноземних регіонів; 2) вони зберігають колективну пам'ять, візію чи міф про свою первісну батьківщину — її фізичне розташування, історію та досягнення; 3) вони вважають, що не сприйняті, та, можливо, не будуть повністю сприйняті приймаючим суспільством, і тому відчують себе частково відчуженими та ізольованими від нього; 4) вважають свою пра-батьківщину справжнім, ідеальним домом та місцем, до якого вони чи їхні нащадки, зрештою, повинні повернутися — коли це буде можливим; 5) вважають, що вони повинні, разом, прихильно ставитися до утримання або відновлення їхньої первісної батьківщини, її безпеки та процвітання; та 6) у той чи інший спосіб вони й надалі пов'язані, особисто чи узагальнено, з цією батьківщиною, і їхня свідомість як членів етнічної громади, та солідарність, значною мірою, визначаються наявністю таких відносин» [2, с. 83—99].

Формування кримської діаспори Туреччини. Кримська діаспора Туреччини поступово формувалася протягом майже двох століть, починаючи 1783 р., коли Російська імперія вперше анексувала територію Кримського Ханату, та закінчуючи останньою хвилею еміграції представників кримли після Другої світової війни. Земля Османської Держави, як місце правління ісламського халіфа, мало містичне значення для кримців-переселенців. Так, вони називали османські землі не інакше, як *aq torpaq*, тобто «світла земля» [3, с. 155]. Тому кримську діаспору не можна описувати тими самими характеристиками, як і народ кримли, який постраждав внаслідок злочинного акту Депортації 1944 року. Хоча й під певним тиском, але переселення відбувалося добровільно та протягом тривалого часу [4, с. 51]. Як свідчить американський історик та видатний представник діаспори кримли Кемал Карпат, за ці роки на територію Османської Держави переселилося біля міль-

йону кримських *муаджирів*¹, внаслідок чого утворилася сучасна кількомільйонна кримська громада Туреччини [5, с. 66]. В результаті з моменту оселення перших переселенців з Криму на османських землях виникає цілий пласт емігрантської культури, що нерозривно пов'язана з їхньою історичною Батьківщиною: пісенна творчість, література, фольклорні традиції, свята тощо.

Після утворення сучасної Турецької Республіки та переселенням частини кримли з Балкан місцями компактного проживання кримців стали регіони навколо Адани, Анкари, Ескішехіру, Бурси, Коньї, Полатли тощо. Складаючи приблизно десяту частину населення Туреччини під час створення сучасної Турецької Республіки у 1923 році, громада кримли стала одним з наріжних каменів турецької національної ідентичності [6, с. 255]. Тому можна говорити про подвійну ідентичність представників кримли Туреччини: вони не сприймають Туреччину як «країну притулку», а вважають її власною державою, яку вони будували та за яку змагалися. Кримці повністю інкорпоровані в турецьке суспільство, більш того, вони є однією з найшановніших груп населення. Серед вихідців з Криму були та є видатні політичні та державні діячі, великі вчені, популярні артисти, відомі спортсмени [7, с. 328].

Організоване життя кримської громади Туреччини почалося у 1952 р., коли група кримли Стамбулу створили першу громадську організацію — *Kırım Türkleri kültür derneği* (Товариство культури кримських турків) [8]. На кінець 1980-х рр. в країні діяло три товариства: згадане — у Стамбулі, в Анкарі та Ескішехірі. Відповідно до їхніх статутів, основною діяльністю цих організацій було вивчення та пропагування культури та фольклору «кримських турків». До середини 1980-х рр. діяльність товариств обмежувалася справлянням «Кримських ночей» [9, с. 75]. Офіційна політика Турецької Республіки, підвалини якої були закладені засновниками нової держави, полягала у тому, що усі громадяни-мусульмани складають турецьку націю, яка ґрунтується на єдиній державній турецькій мові. Звідси, мовою освіти, ЗМІ, видавництва могла бути тільки державна мова. За Лозаннським мирним договором законодавством Туреччини визнавалися пра-

ва суто релігійних меншин: православних християн, вірмен-католиків, юдеїв [10, с. 172—175]. Кримці розглядалися у Туреччині, скоріш, як вихідці з певного географічного регіону, ніж інакша етнічна група. Кримли Туреччини навіть не використовували термін «діаспора» відносно до себе. Почасти це пояснює використання кримською громадою етнонімі *Kırım Türkleri*, тобто «кримські турки», та той факт, що *Emel* видавався саме турецькою мовою. Але головний редактор *Emel* та представник Кримського Національного Меджлісу у Туреччині Зафер Каратай наводить й інший аргумент на користь видання журналу турецькою мовою: «Завданням журналу *Emel* не була промоція чи навчання мови кримли. Нашим завданням було розповсюдження інформації про Крим у Туреччині, про проблеми нашого народу. Ми писали для світу»².

Аби дослідити діяльність видання, було проведено інтерв'ювання діячів діаспори кримли: колишніх та діючих голів товариств та фондів, членів правління, редакторів видань діаспори, які працювали у період, що досліджувався. З цією метою було опитано 17 відомих діячів та активістів діаспори у період з 15 листопада 2018 р. по 6 березня 2019 р. у містах Анкара, Бурса, Ескішехір, Невшехір, Полатли, Стамбул, а також у містах Києві та Львові³. Задля досягнення мети дослідження також був проведений контент-аналіз публікацій журналу *Emel* з кінця 1980-х рр. до початку 1990-х років.

Заснування та діяльність журналу Emel до початку 1980-х рр. Історико-філософський журнал *Emel* (Прагнення), заснований у Добруджі (Румунія) у 1930 р. групою однодумців на чолі з видатним діячем діаспори адвокатом Мюстеджибом Улькюсалом (1899—1996)⁴, як голос незалежного руху кримли, довгі роки був виразником думок кримців Туреччини. М. Улькюсал, який народився у Румунії,

² Інтерв'ю із З. Каратаєм записане 30.01.2019 р. у м. Стамбулі.

³ Загалом було опитано 18 відомих діячів діаспори та один учасник національного руху кримли у період з 15 листопада 2018 р. по 6 березня 2019 р. у містах Анкара, Бурса, Ескішехір, Невшехір, Полатли, Стамбул, Київ та Львів. Матеріали інтерв'ю зберігаються в архіві автора.

⁴ Мустеджиб Улькюсал (крим. Müstecib Ülküsal; 1899, Азаплар, Добруджа, Королівство Румунія — 1996, Стамбул, Туреччина) — адвокат, громадський діяч діаспори кримли, засновник та видавець журналу «Емель».

¹ Муаджир — переселенець з анексованої території Кримського Ханату до Ісламської Османської держави.

належав до плеяди молодих інтелігентів, які з проголошенням Кримської Народної Республіки у 1917 р. поїхали на історичну Батьківщину працювати заради блага власного народу. У 1941 р. він переїхав до Туреччини, де активно залучився до діяльності турецької громади кримли та відновив видавництво журналу *Emel* у 1960 р. у Стамбулі [11]. У середині 1950-х рр., після відходу від активної діяльності легендарної постаті, соратника Номана Челебіджихана⁵ та Сулеймана Сулькевича⁶, Джафера Сейдамета⁷, М. Улькюсал по праву зайняв місце лідера громади кримли Туреччини.

Emel є першим загально визнаним друкованим органом кримської діаспори та займає своє унікальне положення серед сучасних діаспорних видань. Через існуючий політичний режим у Туреччині, неодноразові військові перевороти, діяльність кримських товариств була значно обмеженою до середини 1980-х років, тому довгий період *Emel* був чи не єдиною формою роботи діаспори [9, с. 75]. Із задекларованої мети видання — «прокласти шлях до об'єднання у думках та ідеалах тюркських народів, що живуть у різних куточках світу та розмовляють різними тюркськими діалектами» [12, с. 4], можна говорити про певну ідеологію *Emel*, про ідею, яку засновники журналу хотіли донести до читачів.

До кінця 1980-х рр. основними темами видання були історичні рефлексії з історії Кримського Ханату, кримсько-османських відносин, Першого Курултаю та Кримської Народної Республіки, сентимен-

тальні нариси про Крим, а також матеріали на пантюркістську тематику. Взагалі з початку 1960-х рр. до середини 1980-х рр. журнал, перш за все, був пантюркістським. Так, М. Улькюсал, як головний редактор, послідовно підкреслював, що їхньою спільною метою є незалежність усіх тюркських народів, не тільки народу кримли. Хоча, другим важливим напрямком тематики журналу була підтримка окремішньої кримської ідентичності.

За визначенням турецької дослідниці Ф. Топрак, відношення до «Вітчизни», як своєрідний маркер національної ідентичності, був невід'ємною складовою *Emel* [9, с. 11]. До розпаду СРСР для авторів журналу було мрією — повернення до Криму, відродження кримського життя та кримської ідентичності. Проте потрібно відзначити, що цей дискурс був дещо проблематичним, оскільки, певною мірою, вступав у протиріччя з політикою щодо турецької національної ідентичності. Творчий колектив *Emel*, що складався переважно з політичних емігрантів (у ті роки), задля цієї мети, малюючи образ Криму як «ідеальної, але втраченої вітчизни», будував «уявну спільноту» у серцях та душах кримців Туреччини [9, с. 81]. Але, одночасно, видання уникало висвітлювати занадто гострі політичні питання навіть щодо Криму та його корінного народу, оскільки в Туреччині ця тема була певною мірою «табу» через острах можливого радянського вторгнення. Колишній голова Стамбульського товариства Ніязі Еліток згадує, що «до 1990 р. було майже злочином згадувати про турків⁸ поза країною. Усі боялися СРСР. Ми не здогадувалися, що ця країна розпадеться» [6, с. 289]. Однак риторика публікацій журналу мала явно антиросійський, антирадянський характер, оскільки *Emel* вважав Крим колонізованим Росією, а згодом і Радянським Союзом. Видання критикувало країни західної демократії за зближення з радянським режимом, вбачаючи в цьому нехтування долями поневолених народів, зокрема і кримців [13, с. 1—8].

Турецький дослідник А. Кахраман відзначає, що «колективна пам'ять діаспори (стосовно історичної Батьківщини) не підтримувалася так само міцно, як серед народу кримли у вигнанні» [4, с. 62]. У той період перед кримцями Туреччини постала загроза

⁵ Номан Челебіджихан (крим. Noman Çelebicihan; 1885, с. Біюк-Сонак, Перекопський повіт, Таврійська губернія, Російська імперія — 23 лютого 1918, Севастополь) — кримський політичний та державний діяч. Один з організаторів першого Курултаю, перший голова уряду проголошеної в 1917 році Кримської народної республіки, перший Муфтії мусульман Криму, Литви, Польщі і Білорусі. Слова його вірша «Ant etkenmen!» («Я присягнувся!») є національним гімном кримли.

⁶ Сулейман Сулькевич (1865, Кемейши, Лідський повіт, Віленська губернія, Російська імперія — 15 червня 1920, Баку, Азербайджанська РСР) — кримський державний діяч литовсько-татарського походження, Прем'єр-міністр Кримського крайового уряду у 1918.

⁷ Джафер Сейдамет Киример (крим. Cafer Seydamet Qirmer) (1 вересня 1889, с. Кизил-Таш, Ялтинський повіт, Таврійська губернія, Російська імперія — 3 квітня 1960, Стамбул, Туреччина) — кримський політичний та державний діяч, один із лідерів та ідеологів національно-визвольного руху кримли.

⁸ Тобто кримли в СРСР.

остаточної втрати ідентичності та роз'єднання громад під натиском світової глобалізації та модернізації суспільства. Лідери громад мусили щось протиставити цим викликам.

Сам журнал був справою обмеженої групи інтелектуалів, представників політичної еміграції з Криму, яку уособлювали постаті Дж. Сейдамета та М. Улькюсала. Певною мірою, цей рух був елітарним та не зачіплював широкі маси громади кримли у Туреччині. Проте, усе ж, як зазначив відомий дослідник історії кримської діаспори та один з авторів *Emel*, професор Хакан Киримли: «Вогонь кримської національної ідеї ніколи зовсім не згасав, хоч іноді він був маленький як свічка» [6, с. 229]. Постає слушне питання: чому до 1980-х років старим політемігрантам, згуртованими навколо *Emel*, не вдалося об'єднати широкі маси нащадків кримли?

Діяльність журналу після початку 1980-х рр. Редакційна політика *Emel* стала поступово мінятися у середині 1980-х рр., коли у команді журналу відбулася зміна поколінь: на зміну старим політемігрантам стали приходити молоді люди, на свідомість яких вплинули відомості про трагедію корінного народу Криму — сталінську Депортацію 1944 р., зокрема розповіді колишніх «переміщених осіб» з Криму, які після II світової війни за допомогою ООН отримали притулок у Туреччині. Слід відзначити, що саме представники останньої хвилі еміграції з Криму зробили вирішальний внесок у створенні та розвиткові організованого руху кримли в країні⁹. Тому не дивно, що вихідці з родин цих «переміщених осіб» склали значну частку нового покоління авторів журналу. Без перебільшення можна казати про «покоління *Emel*» серед сучасних лідерів та активістів громади кримли Туреччини, які виховані на ідеях, що проповідував журнал: Зафер Каратай, Ніязі Еліток, голова товариства взаємодопомоги та солідарності Ялови Наіль Айтар, професор Хакан Киримли, голова центральної ради товариства культури та взаємодопомоги Мюкремін Шаїн, редакторка бюлетеня *Kırım Bülteni* Оя Деніз Чонгар Шаїн, члени центральної ради Тунджер та Тунджай Калкаї, професорка Зюхаль Юксель тощо¹⁰.

⁹ Інтерв'ю з Т. Калкаєм записане 29.11.2018 р. у м. Анкара.

¹⁰ Інтерв'ю з О.Д. Шаїн записане 02.01.2019 р. у м. Анкара. Інтерв'ю з З. Каратаєм записане 30.01.2019 р. у м. Стамбулі.

Ще одним з важливих чинників зміни редакційної політики стали новини про національний рух кримли у СРСР про відчайдушну боротьбу його активістів за право повернення на історичну Батьківщину.

До падіння Радянського Союзу кримці Туреччини не мали зв'язків з власним народом: обмежена інформація про ситуацію у місцях заслання та Криму до них надходила переважно через західні мас-медіа. Пізніше, хоча й у сильно цензурованому вигляді, активісти діаспори спромоглися отримувати новини з газети «Ленін байрагы» (Ленінський прапор), що виходила мовою кримли в Узбецькій РСР. Як згадує З. Каратай: «Перше, що ми зробили (коли приєдналися до редакції), — це вивчили кирилицю (би мати змогу читати «Ленін байрагы»）」¹¹.

Залучити таке важливе джерело інформації як «самвидав», який висвітлював поточну хроніку боротьби за права людини у колишньому СРСР, зокрема і боротьбу національного руху кримли, вдалося у кінці 1980-х — початку 1990-х рр., коли до редакції *Emel* приєдналися співвітчизники, які емігрували з комуністичної Болгарії внаслідок так званого «Відроджувального процесу» та могли перекладати з російської мови. З того часу видання отримало змогу оперативно розміщати новини, що надходили від активістів національного руху або містилися у виданнях «самвидаву»¹².

Таким чином, після 1980-х *Emel* став працювати як періодичне видання діаспори: з'явилися новини про поточні події в житті громад, анонси про заплановані заходи та акції. Крим був обраний як основа: професор Х. Киримли зазначав, що «роль Батьківщини у збереженні ідентичності діаспори — найважливіша, інакше асиміляція та дезінтеграція — це справа часу» [9, с. 80]. Публікації стали більш реалістичними, багато уваги приділялося політичним та аналітичним матеріалам. Нове покоління *Emel* запровадило логотип «*Vatan Qırım*» (Батьківщина Крим) як своєрідний інструмент задля побудови нової свідомості кримли Туреччини та визначило мі-

булі. Інтерв'ю з Т. Калкаєм записане 29.11.2018 р. у м. Анкара. Інтерв'ю з Н. Макасом записане 22.01.2019 р. у м. Бурса.

¹¹ Інтерв'ю із З. Каратаєм записане 30.01.2019 р. у м. Стамбулі.

¹² Інтерв'ю з Дж. Таїроглу записане 10.01.2019 р. у м. Стамбулі.

сію видання як «голос кримців»¹³. Акценти видання змістилися з ідей пантюркізму на кримську національну ідею, на пропагування окремішньої кримської ідентичності. Можна казати про певну політизацію цього питання: кримська ідентичність стає об'єктом більш конкретних політичних дискусій та обговорень. Колишній голова Товариства культури та взаємодопомоги Ніязі Еліток згадує, що у кінці 80-х — початку 90-х рр. піддавався жорсткій критиці старшого покоління активістів за зайву, з їхньої точки зору, політизацію громадської діяльності¹⁴.

Зламним моментом у зміні редакційної політики *Emel* став перший візит до Криму групи активістів кримської діаспори у травні 1988 р., у складі якої був і нинішній головний редактор Зафер Каратай. Під час того візиту, ще в умовах Радянського Союзу, в Ялті відбулася перша зустріч представників громади кримли Туреччини з лідером національного руху Мустафою Джемілевим¹⁵. З того часу *Emel* зосередився на висвітленні боротьби національного руху за повернення на історичну Батьківщину, на становищі народу кримли у місцях заслання та Криму, його культури та мови. Навіть проблеми довкілля на Кримському півострові розглядалися з точки зору національних інтересів кримців [14, с. 25].

Поступово у публікаціях журналу відмовились від етноніму *Kırım Türkleri*, який визначав їх як турків кримського походження. На початку 90-х рр. молоді покоління остаточно відмовилося від етноніму «кримські турки». Активісти кримських товариств застерігали співвітчизників також називати себе «татарами», оскільки вважали це підтримкою радянської політики, що заперечувала саме існування народу кримли [6, с. 346].

Видання намагалося донести національну ідею до широких мас діаспори, викликати інтерес молоді до власних корінь, до Криму, як своєї прабатьківщини. Як яскраву ілюстрацію щодо настроїв, що панували тоді серед молодих активістів діаспори, можна навести строки зі статті «Із Сунгурлу: не знаючи власного села»: «Поки не зібралися під дахом

товариства, ми жили не знаючи про біль кримськотатарського народу. ... Ми радіємо зусиллям кримців Сунгурлу, які ініціювали створення товариства, оскільки зв'язки між кримськими татарами ось-ось розірвуться.

Але, за допомогою Аллаха, ми присягнули допомогти співвітчизникам, які живуть на нашій Батьківщині Крим. Із жалем кажемо, що не знаємо з яких місць у Криму походять наші предки. Навіть наші батьки та дідуся не знають рідних містин. Ми звинувачуємо попередні покоління, які не досліджували своє походження, у невігластві та байдужості до рідних місць у Криму. Зараз вони шкодують про це, усвідомлюючи свої помилки та тішаться нашими намаганнями.

Вірю, що без сумніву кримці подолають труднощі, від яких потерпають, та житимуть у процвітанні. Це буде забезпечено усіма кримцями Туреччини, які відчують сум кримського народу в їхніх домівках.

Як кримська діаспора, віримо в це: ми зобов'язані до кінця допомагати справедливій справі кримців Туреччини і підтримувати їх за будь-яких обставин» [15, с. 29].

Починаючи з 1990-х рр. *Emel* перетворюється на сучасну медійну організацію з відповідною мережею всередині та поза межами Туреччини. Журнал активно співпрацює як у Криму, так й з кримськими діаспорами різних країн. Кожне число, у буквальному сенсі, розлітається по світу. Зміни у редакційній політиці відобразилися, перш за все, у тематиці публікацій.

Депортація 1944 р. як акт геноциду проти їхнього власного народу, її наслідки, стала головною темою видання та замінила у свідомості кримської діаспори Туреччини тему вимушеної еміграції з Криму. Професор Х. Кримли, кажучи про Депортацію 1944 року, відзначав: «Ми хотіли відкрити трагедію кримців для діаспори» [9, с. 99].

Вплив видання на формування національної ідентичності у громаді кримли Туреччини. Головне з того, що *Emel* хотів донести до кожного члена кримських громад Туреччини та інших країн, можна сформулювати так: кримли мають беззаперечне право повернутися на історичну Батьківщину, Крим — це батьківщина для усіх кримців, кримці мають робити усе, що від залежить задля встановлен-

¹³ Інтерв'ю із З. Каратаєм записане 30.01.2019 р. у м. Стамбулі.

¹⁴ Інтерв'ю з Н. Елітоком записане 26.01.2019 р. у м. Стамбулі.

¹⁵ Інтерв'ю із З. Каратаєм записане 30.01.2019 р. у м. Стамбулі.

ня державності киримли. Тому нове покоління *Emel* визначило роль діаспори як підтримку свого народу в його боротьбі за повернення та відновлення їхніх прав. Автори журналу послідовно доводили: діаспора зобов'язана політично слідувати за Батьківщиною, зокрема додержуватися рішень національних представницьких органів. Ф.Т. Айдин зазначає, що у 90-х рр. «тривога за благополуччя Вітчизни, яка раніше охоплювала тільки групу старих політемігрантів, поширилася на усю діаспору» [9, с. 63]. На обкладинці кожного числа журналу у 80—90-х рр. були фотосвітлини, що висвітлювали поточні події національного руху чи становища киримли у Криму [16]. В обов'язковому порядку документи, прийняті Організацією кримськотатарського національного руху, а пізніше, Курултаю та Меджлісу кримськотатарського народу оприлюднювалися на сторінках *Emel* для інформування діаспори [17, с. 41—42].

До того ж *Emel* одночасно працював як сучасна неурядова організація. Видання використовувало різноманітні інструменти, аби діяти на користь народу: встановлювало зв'язки з урядовцями та політиками, співпрацювало з іншими громадськими організаціями та фондами, організувало громадські акції та благодійні кампанії тощо. Представники журналу брали участь у численних заходах, використовуючи їх для найменшої нагоди, щоби озвучити «кримське питання» [18, с. 41]. Так, наприклад, благодійна кампанія «Поверніть наші домівки», що проводилась під егідою *Emel* у 1991 р. та була спрямована на збір коштів задля облаштування репатріантів у Криму, набула величезного розголосу у турецькому суспільстві [19, с. 41—49].

Важливою оцінкою активної діяльності видання у Туреччині було рішення Меджлісу кримськотатарського народу про призначення головного редактора журналу З. Каратая Представником Меджлісу у Турецькій Республіці [20, с. 26].

Emel був серед головних організаторів першого візиту лідера національного руху киримли Мустафи Джемілева до Турецької Республіки у лютому 1992 р., який мав історичне значення для кримської діаспори та став важливою політичною подією для Туреччини¹⁶. Представники політичного істеблїшменту країни, починаючи з президента держави та

¹⁶ Інтерв'ю із З. Каратаєм записане 30.01.2019 р. у м. Стамбулі.

голови уряду вважали за честь зустрітися з М. Джемілевым, аби висловити власну солідарність з братнім народом киримли, який бореться за свої права. Журнал присвятив цій події розлогий репортаж, детально описуючи кожний момент цього візиту, численні зустрічі зі співвітчизниками [21, с. 1—32]. Цей історичний візит став вирішальним моментом у відносинах між народом киримли та кримською громадою Туреччини: кримська громада почала усвідомлювати себе як діаспора, що є частиною кримської нації, Крим, як Батьківщина, набув більш реального значення, М. Джемілев був визнаний як моральний авторитет та лідер нації та отримав почесне прізвище *Qırımoglu* (тобто, «син Криму») [6, с. 349].

Висновки. До кінця 1980-х рр. основними темами історико-філософського журналу *Emel*, що видавався у Стамбулі групою політемігрантів з Криму та Румунії, яку уособлювали колишній міністр Кримського уряду Дж. Сейдамет та адвокат М. Улькюсал, були історичні нариси з історії Кримського Ханату та Османської Держави, вимушені міграції кримців з Криму у XVIII—XIX сторіччях, а також ідеї пантюркізму. Незважаючи на це, автори журналу намагалися уникати пропагування ідей, що протирічили б офіційній політиці Турецької Республіки стосовно єдиної турецької нації, турецької ідентичності киримли Туреччини. І хоча риторика публікацій журналу була антиросійською та антирадянською, редакція видання також уникала висвітлювати гострі політичні питання, особливо у сфері турецько-радянських зносин.

Проте у кінці 1980-х — на початку 1990-х рр. нове покоління активістів кримської громади Туреччини, що прийшло до *Emel*, кардинальним чином змінило редакційну політику видання. На зміну історичним рефлексіям та етносимволізму, пантюркістським ідеям, що були притаманні старим політемігрантам, прийшли більш актуальні теми. *Emel* фактично перетворився на періодичний орган кримської діаспори та діяв навіть в умовах військово-політичного режиму, коли була заборонена діяльність інших неурядових організацій. Перед виданням поставало два завдання: 1) інформування кримської громади Туреччини про боротьбу народу киримли за повернення на історичну Батьківщину та власні права; 2) формування окремішньої кримської ідентичності у Туреччині. Власне *Emel* сформулював роль кримської діаспори

Туреччини як підтримку власного народу та розвитку рідної мови, культури та освіти в Криму та активно діяв, аби мобілізувати громаду до праці на користь власним співвітчизникам. Журнал використав зміни, що відбувалися у світі, а також у Туреччині, щоби сформувати кримську національну ідентичність. Новому поколінню журналу вдалося укоренити колись елітарну національну ідею серед широкого загалу турецьких кримців. Кримли Туреччини сприйняли *Qırımtatarlıq* (кримськість) як культурну ідентичність, у той же час політично залишаючись членами турецької нації. Саме *Emel* відіграв вирішальну роль у перетворенні громади вихідців з Криму на свідому діаспору кримли у Туреччині.

Можна констатувати, що *Emel* займає унікальне місце серед видань кримської діаспори Туреччини. Журнал був та є символом національної діяльності діаспори протягом 60 років.

1. Кульчицький С. Боротьба кримських татар за повернення на Батьківщину (1956—1989). *Український історичний журнал*. № 2. С. 75—109.
2. Safran W. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. 1991. Spring. Vol. 1. № 1. P. 83—99. URL: <http://europeofdiasporas.eu/sites/default/files/posts/files/3.%20Safran%20Diasporas%20in%20Modern%20Society.pdf> (дата звернення: 26.07.2019).
3. Williams B.G. *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation*. Leiden; Brill, 2001. P. 520.
4. Kahraman A. *The Crimean Tatar National Movement in the publications of inner and outer diaspora: Lenin Bayragə, Emel and Dergi*. (Master's Thesis). METU. URL: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12617563/index.pdf> (дата звернення 15.07.2019).
5. Karpat K. *Ottoman Population 1830—1914. Demographic and Social Characteristics*. University of Madison-Wisconsin, 1985. P. 242.
6. Aydın F.T. *Comparative Cases in Long-Distance Nationalism: Explaining Émigré, Exile, Diaspora and Transnational Movements of the Crimean Tatars*. (Thesis for a Doctor of Philosophy in Political Science). University of Toronto. URL: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/67253/1/Aydin_Filiz_T_201211_PhD_thesis.pdf (дата звернення 21.11.2018).
7. Eren N. *Crimean Tatar communities abroad*. In *Tatars of Crimea. Return to the Homeland*. Ed. by E. Allwourth. Duke University Press. Durham and London, 1998. P. 323—351.
8. *Tarihçe*. Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği İstanbul Şubesi: офіційна сторінка. URL: <http://istanbulkirim.org/hakkimizda/tarihce/> (дата звернення: 16.04.2019).
9. Toprak F. *Perception of Homeland Among Crimean Tatar Diaspor Living in Turkey as Reflected on the Diaspora Journal Emel*. (Master's Thesis). METU. URL: http://ansamblperegrinus.pl/uploads/artikuly/perception_of_homeland_among_crimean_tatar_diaspora_living_in_turkey_feyza_toprak.pdf (дата звернення: 16.11.2018).
10. Киреев Н.Г. История Турции. XX век. Москва: ИВ РАН; Крафт+, 2007. 608 с.
11. *Emel Dergisi hakkında*. Emel Türk Kültür Araştırma ve Tanıtma Vakfı: офіційна сторінка. URL: <http://emelvakfi.org/emel-dergisi-hakkinda/> (дата звернення 16.04.2018).
12. In Reappearing. *Emel*. 1960. № 1. С. 4.
13. Ülküsal M. (1975). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı. *Emel*. № 90. С. 1—8.
14. Çernobil'in Öğrettikleri. *Emel*. 1986. № 155. С. 25.
15. Çelebi Ç. Sungurlu'dan: Köyümü Bilemiyorum. *Emel*. 1994. № 204. С. 29.
16. *Emel*. 1989. № 175. Обкладинка.
17. Kırım Tatar Milli Hareketi'nin Kırım'da yaşayan Rus ve Ukraynalılara çağrısı. *Emel*. 1990. № 176. С. 41—42.
18. Kırım Tatar Milli Meclisi Türkiye Temsilcisi'nin İlmî Araştırmalar Vakfı'ndaki konferansı. *Emel*. 1991. № 187. С. 41.
19. «Evimizi geri verin» adıyla düzenlenen Kırım'a yardım kampanyası devam ediyor. *Emel*. 1991. № 189. С. 41—49.
20. Kırım Tatar Milli Meclisi'nin Türkiye Temsilciliği hakkında kararı. *Emel*. 1991. № 187. С. 26.
21. Karatay Z. Kırım Tatar Milli Meclisi Başkanı ve Meclis heyetinin Türkiye ziyareti. *Emel*. 1992. № 188. С. 1—32.

REFERENCES

- Kulchytskyi, S. (2018). Struggle of the Crimean Tatars for return to the historical Motherland. *Ukrainian historical journal*, 2, 75—109 [in Ukrainian].
- Safran, W. (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1, 83—99. Retrieved from: <http://europeofdiasporas.eu/sites/default/files/posts/files/3.%20Safran%20Diasporas%20in%20Modern%20Society.pdf> (Last accessed: 26.07.2019).
- Williams, B.G. (2001). *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation* (P. 520). Leiden; Brill.
- Kahraman, A. (2014). *The Crimean Tatar National Movement in the publications of inner and outer diaspora: Lenin Bayragə, Emel and Dergi*. (Master's Thesis). METU. Retrieved from: <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12617563/index.pdf> (Last accessed: 15.07.2019).
- Karpat, K. (1985). *Ottoman Population 1830—1914. Demographic and Social Characteristics* (P. 242). University of Madison-Wisconsin.

- Aydın, F.T. (2012). *Comparative Cases in Long-Distance Nationalism: Explaining Émigré , Exile, Diaspora and Transnational Movements of the Crimean Tatars*. (Thesis for a Doctor of Philosophy in Political Science). University of Toronto. Retrieved from: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/67253/1/Aydin_Filiz_T_201211_PhD_thesis.pdf (Last accessed: 21.11.2018).
- Eren, N., & Allwourth, E. (Ed.). (1998). Crimean Tatar communities abroad. In *Tatars of Crimea. Return to the Homeland*. Duke University Press (P. 323—351). Durham and London.
- Chronicle. The Istanbul branch of the Association of Culture and Mutual Aid of the Crimean Turks: oficial page. Retrieved from: <http://istanbulkirim.org/hakkimizda/tarihce/> (Last accessed: 16.04.2019) [in Turkish].
- Toprak, F. (2013). *Perception of Homeland Among Crimean Tatar Diaspor Living in Turkey as Reflected on the Diaspora Journal Emel*. (Master's Thesis). METU. Retrieved from: http://ansamblperegrinus.pl/uploads/art-ykuly/perception_of_homeland_among_crimean_tatar_diaspora_living_in_turkey_feyza_toprak.pdf (Last accessed: 16.11.2018).
- Kiriev, N.G. (2007). *History of Turkey. XX century*. Moscow: Kraft+ [in Russian].
- About the journal Emel. The Foundation on Research and Examination of Turkic Culture: official page. Retrieved from: <http://emelvakfi.org/emel-dergisi-hakkinda/> (Last accessed: 16.04.2018) [in Turkish].
- (1960). In Reappearing. *Emel*, 1, 4 [in Turkish].
- Ülküsal, M. (1975). OSCE Conference. *Emel*, 90, 1—8 [in Turkish].
- Lessons of Chernobyl (1986). *Emel*, 155, 25 [in Turkish].
- Çelebi Ç. (1994). From Sungurlu: I do not know my village. *Emel*, 204, 29 [in Turkish].
- (1989). *Emel*, 175, 11—12 [in Turkish].
- (1990). Appeal of the Crimean Tatar National Movement to the Russians and Ukrainians, which live in Crimea. *Emel*, 176, 41—42 [in Turkish].
- (1991). Representation of the Crimean Tatar National Majlis in a conference of the Foundation on Research Study. *Emel*, 187, 41 [in Turkish].
- (1991). Charitable campaign «Return our homes» continues. *Emel*, 189, 41—49 [in Turkish].
- (1991). Decision on Representation of the Crimean Tatar National Majlis in Turkey. *Emel*, 187, 26 [in Turkish].
- Karatay, Z. (1992). Visit of the Chairman of the Crimean Tatar National Majlis and a delegation of the Majlis to Turkey. *Emel*, 188, 1—32 [in Turkish].